

Теоретико-методологически аспекти на конкурентоспособността на земеделските стопанства¹

Проф. д-р НИНА КОТЕВА*, Проф. д-р АЛЕКСИ АЛЕКСИЕВ**,
Гл. ас. д-р РОСИЦА БЕЛУХОВА-УЗУНОВА**, Докторант АНЕТА РОЙЧЕВА**,
Гл. ас. д-р ЮЛИАНА ХАДЖИЧОНЕВА**, Доц. д-р АНГЕЛ ГЕОРГИЕВ**,
Доц. д-р КРИСТИЯН ХАДЖИЕВ***

*Институт по аграрна икономика – София

**Аграрен университет – Пловдив

***Нов български университет – София

E-mail: ninakoteva@abv.bg

Резюме

Конкурентоспособността е сред многото икономически концепции, които широко се използват и за които липсва общоприето становище за същностната им характеристика и подходите за тяхното измерване.

Целта на статията е въз основа на критичен преглед на научната литература да се дефинира категорията „конкурентоспособност на земеделските стопанства“.

От проведеня критичен преглед на научната литература се вижда, че все още няма прието единно становище, което ни дава основание да предложим свое работно определение за конкурентоспособност на земеделските стопанства:

Вътрешната способност на земеделските стопанства да поддържат устойчиви конкурентни предимства, осигуряващи реализация на продукцията на определени пазари, основаващи се на високи стопански резултати, непрекъснато адаптиране към промените на средата (пазарна, природна и институционална) и усъвършенстване, основано на знания и иновации.

Предимствата в предложеното определение са следните:

- има практическа приложимост;
- отразява основните характеристики на конкурентоспособността на земеделските стопанства;
- може да служи като основа за разработване на методическия инструментариум за оценка на равнището на конкурентоспособност на земеделските стопанства.

Ключови думи: конкурентоспособност, селско стопанство, земеделски стопанства

Theoretical-Methodological Aspects of the Competitiveness of Agricultural Holdings

Nina Koteva*, Aleksii Aleksiev**, Rosica Beluhova-Uzunova**, Aneta Roicheva**, Juliana Hadzichoneva***, Angel Georgiev**, Kristiyan Hadjiev***

*Institute of Agricultural Economics – Sofia

**Agricultural University – Plovdiv

***New Bulgarian University – Sofia

E-mail: ninakoteva@abv.bg

Abstract

Competitiveness is among the many economic concepts that are widely used and for which there is no generally accepted view of its essential characteristic and approach for its measurement.

¹ В статията се публикуват част от изследванията на колектива по проект „Иновационни модели за повишаване на конкурентоспособността на земеделските стопанства в България”, финансиран от ФНИ, договор №ДН 15/11 от 18.12.2017 г.

The aim of the article is to define the category of “agricultural competitiveness” on the basis of a critical review of scientific literature.

From this critical review of the scientific literature, we can see that a single opinion has not yet been adopted, which gives us reason to propose a working definition for the competitiveness of agricultural holdings:

The in-house capability of farms to maintain sustainable competitive advantages, delivering output in particular markets based on high business results, continually adapting to changes in the environment (market, natural and institutional) and knowledge-based improvement and innovations.

The benefits of the proposed definition are as follows:

- has practical applicability;
- reflects the main features of the competitiveness of agricultural holdings;
- can serve as a basis for developing methodological tools for assessing the level of competitiveness of agricultural holdings.

Key words: competitiveness, agriculture, agricultural holdings

С интегрирането на България към Европейския съюз (ЕС) конкурентоспособността на селското стопанство и земеделските стопанства се превърна в един от най-тежките проблеми, възникнали след провеждане на аграрната реформа. Пълноправното членство на България в ЕС осигури свободен достъп до пазара на Общността, включване на страната ни в Общата селскостопанска политика (ОСП) и Общата търговска политика на ЕС. Пред българските фермери се разкриват нови възможности, но и нови предизвикателства, свързани с високите изисквания за качество и безопасност на храните и засилен конкурентен натиск. Приемането на страната ни в Европейската общност се осъществи при преобладаващо дребно земеделско производство, ниска производителност на труда, изпреварващо нарастване на цените на производствените фактори и – като краен резултат – значително по-ниски доходи за земеделските стопанства. В условията на ОСП (2007–2013) по-ниското субсидиране на новоприетите страни в ЕС допълнително усилва конкурентния натиск върху българските земеделски производители. Конкурентоспособността на аграрния сектор и на земеделските стопанства се превръща в крайъгълен камък, от който зависи бъдещето на българското земеделие. Това прави изследваната тематика актуална и значима за бъдещото развитие на този стратегически и жизненоважен за страната отрасъл.

В тази връзка целта на статията е въз основа на критичен преглед на научната литература да се дефинира категорията „конкурентоспособност на земеделските стопанства”.

Натрупаният национален и световен опит при изясняване на категорията „конкурентоспособност на стопанска организация”

Конкурентоспособността е сред многото икономически концепции, които широко се използват и за които липсва общоприето становище за същностната характеристика на категориите и общоприетия подход за тяхното измерване.

Съществено влияние върху развитието на теоретичните основи на конкурентоспособността оказва теорията на Майкъл Портър. Той въвежда категорията „конкурентоспособност” на отраслово, корпоративно и бизнес равнище (Porter, M., 1980, p. 6). Според него тя е функция на привлекателността на индустрията и на относителната конкурентна позиция на фирмата. Авторът дефинира категорията „фирмена конкурентоспособност” като „състояние на дългосрочна рентабилност, която е над средната за съответния отрасъл”. В следващите си трудове М. Портър доразвива теорията за конкурентоспособността (Porter, M., 2004, 2010).

Нарасналият интерес в обществото поражда потребността от изясняване на кате-

горията „конкурентоспособност”, вследствие на което от 90-те години на миналия век се активизират дискусиите в научните среди и се увеличават изследователските трудове за същността, управлението и оценката на конкурентоспособността.

Част от авторите се стремят да дадат дефиниция на фирмената конкурентоспособност само чрез извеждане на една от същностните ѝ характеристики. Към тази група се отнасят авторите (Ivanchevich, Lorenzi, Skinner, 1994), които свързват конкурентоспособността с възможността на предприятието да произвежда стоки и услуги, които отговарят на изискванията на пазарите, като успяват да поддържат или увеличават своите доходи, т.е. разглеждат конкурентоспособността на предприятието като идентична с конкурентоспособността на продукцията в условията на свободна пазарна икономика. В посоченото определение липсва конкретност, би могло да се добави управленският инструментариум по отношение на маркетинга и продажбите, управлението на качеството, ориентацията към иновациите и адаптирането към пазарите, и др., които допринасят за повишаване на конкурентоспособността на продуктите. Към тази група се отнасят и авторите, които свеждат **конкурентоспособността на предприятията до конкурентоспособността на продуктите** (Данаилов, 1999; Лифиц, 2001; Македонска, 1997; Рибов, 1997; Чобанянева, 1998; Маринов, 1998; Минько, Кричевский, 2004; Ivancevich, 1994), като приемат, че продуктите са конкурентни, когато се произвеждат с по-високо качество при минимални производствени разходи от тези на конкурентите. Положителното, че в определението е посочено и постигането на определени стопански резултати. Според нашето мнение, отъждествяването и едностранчивото разглеждане на категориите „конкурентоспособност на продукцията” и „конкурентоспособност на предприятието” не може да се приеме. Конкурентоспособността на продуктите може да има временен характер, да е породена от благоприятна конюнктура на пазара, да е резултат на занижени цени или високи разходи за

повишаване на качеството, което може да доведе до влошаване на финансовите резултати на стопанската единица. Нашето мнение е, че конкурентоспособността на продукцията има по-ограничено приложение – при маркетинговите анализи и при разработване на маркетингови стратегии, тъй като служи главно за сравнения само по продукти и пазари, но не и като характеристика на цялостното развитие на предприятията.

Близко е мнението и на автори (Lipsev, 1987; Van Duren, 1991), които свързват конкурентоспособността с отвоювания **по-висок пазарен дял на продуктите**. Тяхната обосновка е, че съществува зависимост между пазарния дял и капацитета на предприятието. Предприятието с по-голям капацитет, възползвайки се от предимствата на едромашабното производство, има по-висок потенциал да отвоюва по-голям пазарен дял.

Друга група автори акцентират върху друга същностна характеристика на фирмената конкурентоспособност – **тяхната ефективност и резултативност**. Една част от авторите (Дракър, 2000; Петков, Л., 1994; Avila, 1997; Tatsiopoulos, 2002) определят конкурентоспособността на предприятието с ефективността на производството, изразена с високата производителност на производствените фактори. Ненов (2013, с. 230) също подкрепя тезата за тясната взаимовръзка между конкурентоспособността и производителността на труда – „от нивото на производителността на труда в голяма степен зависи конкурентоспособността на фирмата, а оттам и нейната ефективност и способност да оживее в пазарната борба”. Друга група автори свеждат конкурентоспособността до висока рентабилност на активите и/или на собствения капитал (Buckley, 1991; Geroski, 1988; Jacobsen, 1988; Waring, 1996; Pride, 1989; Паунов, 1995).

Към тази група могат да се отнесат авторите, които свързват конкурентоспособността с концепцията за повишаване на качеството на цялостната дейност на предприятието (Crosby, 1979; Deming, 1982; Flynn, 1994; Juran, 1980; Zaitz, 1997). По това становище може да се направи бележката, че тяхната теза е фор-

мулирана много общо – могат да се включват начини, управленски инструменти, характеристики и т.н.

Един от първите автори, който посочва действената ролята на иновациите, в сравнение с ценовата политика за повишаване на конкурентоспособността, е Шумпетер (1982, с. 146). Въпросът за връзката на иновациите с конкурентоспособността е разглеждан и от други автори (Terptsra, 1994; Чанкова, 2001; Kraft, Kraftova; 2009, р. 53-70). Друг автор (Liao, 2005) посочва, че липсата на иновационна дейност ще понижи конкурентоспособността на предприятието. Ikherd, Jansen (2002) са още по-категорични, като разглеждат внедряването на нови технологии като ключов фактор за повишаване на конкурентоспособността на предприятията.

Споделяйки мнението на авторите за сложния, комплексен и многопластов характер на категорията, считаме, че е необходим по-широк подход към концепцията за конкурентоспособността. Тук ще отнесем мнението на Портър, който отчита влиянието на „сегментираните пазари, диференцираните продукти, технологичното развитие и икономииите от мащаба” (Портър, 2004, с. 35). Група автори (Chursin, Makarov; 2015, с. 195-196) дефинират конкурентоспособността на предприятието с повече характеристики, като включват показатели за **ефективност на индустриалната, маркетинговата и финансова дейност на предприятието, и интензитета на използване на капиталовите активи в него**. По линия на тези разсъждения не трябва да се подценяват инвестициите, които предоставят възможност за създаването и въвеждането на иновации, които впоследствие са потенциал за предлагане на конкурентни продукти от предприятието. В тази група се отнасят и авторите, които стигат и до по-голяма конкретност. При дефиниране на категорията, приемайки важността на **конкурентоспособността на продукцията**, те я допълват с едни или други показатели и индикатори – **ниво на маркетинга и мениджмънта, ефективност на производството, ниски административни разходи, възвраща-**

емост на активите (Hayes, 1988; O'Farrell, 1989; Pratten, 1991).

Група автори характеризират същността на конкурентоспособността с постигнатите равнища на по-голям брой показатели. Като такива показатели се посочват: **рентабилност на активите, рентабилност на собствения капитал и процент на промяна на пазарния дял** (McKee, 1989). Друга група автори добавят и други показатели като: **продажби на един зает, продажба на 1-ца активи, нарастване на продажбите, размер на нетната печалба** (Brignalletal, 1991; Edmundson, 1989; McNamee, 1989). Характеризирането на категорията чрез група показатели, чиито равнища на част от тях се повишават, а на други – понижават, може да доведе до объркване и не дава възможност да се направи обща количествена оценка на равнището на конкурентоспособност. Към тази група може да се отнесе мнението, че фирмената конкурентоспособност се характеризира с конкурентоспособността на продукцията, ефективността на производствената дейност, финансовото състояние и организацията по реализация на продукцията (Сергеев, 2003).

По изказаните мнения може да се направи основна бележка, че авторите свеждат конкурентоспособността главно до ефективност от стопанската дейност, т.е. до характеристика на равнището на използване на ресурсите. В подкрепа на това становище е мнението на М. Портър (2002), който подчертава, че между двете категории не може да се постави знак за равенство. Ефективността е необходима, но недостатъчна за постигане на трайни конкурентни предимства на предприятието.

Обща слабост на посочените дотук становища е, че характеризират конкурентоспособността като статична величина. Не са отразени такива същностни характеристики и особености на конкурентоспособността като способността за непрестанно обновяване и адаптиране към променящите се пазарни и други условия; трайност на постигнатите резултати и конкурентни предимства; потенциал, който притежават.

Редица автори се опитват да преодолеят статичността на категорията като дефинират конкурентоспособността като дългосрочна резултативност от дейността им.

В тази посока е изказаното становище, че фирмената конкурентоспособност е система от характеристики, които осигуряват успех за дълъг период от време (Bruning, 2000). Към тази група могат да се отнесат и авторите, които доразвиват тази концепция, като свеждат фирмената конкурентоспособност до способността на предприятието да си осигури дългосрочно съответствие на вътрешните елементи към външната среда (Arnold, 1986; Lawler, 1980; VandeVen, 1976; Zaitz, 1997). Подобно мнение споделят и български автори (Маринов, Велев, Герасков, 2009, с. 187), като стигат до следното определение: “Конкурентоспособност на предприятието е способността му чрез непрекъснато обновяване и усъвършенстване да създава и устойчиво да поддържа конкурентни предимства, водещи до високи стопански резултати в дългосрочен план”. Тук може да се прибави и мнението (Latruffe, 2010, р. 4), че конкурентоспособността представлява „способността да се изправиш пред конкуренцията и да бъдеш успешен в този сблъсък“. Авторът счита, че конкурентоспособността може да се дефинира като способността да се продават стоки, които отговарят на изискванията на търсенето, в т.ч. на най-съществените му детерминанти – цена, качество и количество, като в същото време се генерира печалба, която е устойчива във времето и позволява на организациите да просперират. От цитираните определения се вижда, че авторите споделят мнението, че конкурентоспособността на предприятието е относителна и динамична величина с подчертано дългосрочен характер и обвързаност на конкурентоспособността с икономическата ефективност от стопанската дейност. Конкурентоспособността на предприятието предполага не само създаването, но и дългосрочното поддържане на конкурентните предимства.

Развитие на тезата за динамичния характер на категорията е становището на автори-

те (Dickson, 1992; Edmundson, 1989; Galbraith, 1990; Pettigrew, 1987; Rumelt, 1992), които свързват конкурентоспособността със **степената на гъвкавост (адаптивност) на фирмата да се приспособи към променящите се пазарни условия**. Същността ѝ налага предприятието да проявява гъвкавост и адаптивност, за да може да отговори на променящата се бизнес среда и изисквания на пазара. Степента на гъвкавост на предприятието представлява способността му да осигури дългосрочно съответствие на вътрешните елементи (стратегии, структури, процеси, управленски умения и др.) с външната бизнес среда. Това означава, че конкурентоспособността следва да се разглежда в динамика, в условията на непрекъснато развиващата се икономика и общество. Тези определения заслужават внимание, тъй като акцентират на важна същностна характеристика на конкурентоспособността – способността на стопанската организация непрекъснато да се обновява и адаптира към пазарните промени, за да запази конкурентните си предимства, но не я описват изцяло. В тази връзка, освен изброените характеристики, конкурентоспособността предполага стабилни и трайни взаимоотношения с купувачите, доставчиците и другите организации от външната среда. Съществено влияние върху конкурентоспособността на предприятията има човешкият капитал, който притежава висока степен на знания и умения, което води до получаване на добавена стойност за предприятията. Друг важен елемент в съвременното управление се явява прилагането на интегрирани системи за управление на бизнес процесите и тяхното оптимизиране.

Важно значение за по-пълното определение на същността на конкурентоспособността имат авторите, които извеждат като основни характеристики на фирмената конкурентоспособност – **устойчивост, контролируемост, относителност и динамизъм** (Map, 1998), или характеристики като способността за **непрекъснато обновяване и въвеждане на новости, гъвкавост и адаптивност**. Сравнително изчерпателно е определението,

което дават авторите, които характеризират конкурентоспособността като относителна категория, която зависи от добрите финансови показатели, определящи способността на предприятието да функционира и реагира на пазарната среда, и от потенциала за осъществяване на необходимите стратегически промени (Feurer, 1994).

Теорията се обогатява с разработките на авторите, които разглеждат като същностна характеристика на категорията „конкурентоспособност“ постигането на конкурентни предимства на стопанските единици. Според Портър (2004), когато стоките и услугите притежават такива характеристики, които дават **предимство на стопанския субект пред конкурентите му**, то са налице конкурентни предимства за него. Той определя два основни типа конкурентни предимства. Предимствата могат да се постигнат чрез намаляване на разходите и/или чрез подобряване на качеството на стоките и услугите. Формира се конкурентоспособност в условията на лидерство на ниските разходи и/или в условията на диференциация на продуктите. Първият тип е свързан с ефективността на производството и предлагането на стоките и услугите, докато вторият е свързан със способността за осигуряване на уникалност на предлаганата продукция.

В по-нови разработки автори (Hill, Jones, 2013) са по-конкретни, като посочват, че конкурентно предимство се постига чрез **по-висока ефективност, по-високо качество, по-добри иновации и по-добър отговор на потребностите на клиентите**. Източници на конкурентно предимство са **отличителните компетентности**, които представляват специфични силни страни на компанията, позволяващи ѝ да постигне диференциация на продуктите и услугите и/или да постигне чувствително по-ниски разходи, в сравнение с тези на конкурентите ѝ. Отличителните компетентности могат да бъдат както по линия на ресурсите, така и по линия на способностите.

Доразвитие на теорията за конкурентоспособността е разглеждането на устойчивостта

на конкурентните предимства и техните източници. Според М. Портър (2004, с. 76-78) устойчивостта на конкурентното предимство зависи:

- от характера на конкретния източник. Подразделя ги на **нетрайни** (по-нисък разход на труд, евтини суровини) и **трайни** (собственост върху технология, диференциран продукт, запазена марка), т.е. поставя иновациите в основата на придобиването и поддържането на трайни конкурентни предимства;
- предполагат дълга история на устойчиви и кумулативни инвестиции;
- от броя на източниците на предимства;
- от непрекъснатото подобряване и модернизация.

Други автори (Hill, Jones, 2013) също споделят мнението за устойчиво конкурентно предимство, като посочват, че се постига, когато компанията може да поддържа доходност над средната за съответната индустрия за продължителен период от време. Следователно в дългосрочен план запазването на конкурентните предимства изисква предприятието да бъде модернизирано, а неговите източници да бъдат разширявани.

Особено внимание заслужават изследванията за връзката и взаимното влияние между отделните равнища на конкурентоспособност – стопански единици, отрасъл, национална икономика. Теорията, че от една страна – конкурентоспособността на предприятията е предпоставка за конкурентоспособността на регионите и нациите, а от друга страна – равнището на конкурентоспособност на предприятията зависят от условията в страната, характерът на конкуренцията и източниците на предимства се различават по отрасли, за пръв път е развита от М. Портър (2004). Той посочва, че различията в националните условия на отделните страни за развитието на даден отрасъл имат силно влияние върху конкурентоспособността на предприятията в тях:

- определят източниците на конкурентно въздействие;
- влияят върху силата на конкурентния натиск за всеки един от факторите;

- различните условия в държавите водят до различна степен на развитие на вътрешните способности и потенциала на стопанските единици. Следователно конкурентоспособността е свързана в значителна степен с държавните политики и приоритети, като част от активите трябва да се поддържат целенасочено от държавата, а други – да са предмет на мащабна инвестиционна политика на правителствено ниво.

Подобно виждане макар и в по-общ план, че конкурентоспособността на предприятията в определена степен е повлияна от общата ситуация в страната, е застъпено и от European Management Forum (Chursin, Makarov, 2015, p. 15).

Въз основа на проведения критичен преглед на научната литература могат да се направят следните изводи:

- На съвременния етап отсъства единно, общопризнато становище за същността на категорията „конкурентоспособността на стопанските единици“. Всяка отделна теория е подложена на критика от представителите на други направления. При това критиката често се отнася не до отделни изводи, а до изходни положения, основни схващания на дадена теоретична конструкция. Различните теории се намират не само в противоречие помежду си, между тях е налице и определена приемственост;

- Необходимо е да се прави разлика между същността на понятието, показателите за определяне на равнището на конкурентоспособност на стопанските единици и факторите за нейното повишаване. Също така не трябва да има смесване с резултатите от конкурентоспособността и начините за нейното постигане.

Извеждане на категорията „конкурентоспособност на земеделските стопанства“

Конкурентоспособността на микроравнище има общи характеристики, но и свое специфично проявление в аграрния сектор. По

тези причини категорията „конкурентоспособност на земеделските стопанства“ е обект на самостоятелни изследвания, отчитащи при нейното определяне специфичните характеристики на отрасъла.

Особеностите на конкурентоспособността в земеделието могат да се систематизират в две основни категории: специфики на търсенето и специфики на производството на аграрни продукти (Алексиев, 2012, с. 75). Към първата категория следва да се причисли фактът, че потреблението на продуктите на сектора (суровини и хранителни изделия) не може да се отлага във времето, което определя специфични условия за реализация на земеделската продукция. Същевременно търсенето на значителна част от тези продукти се характеризира с ценова нееластичност спрямо доходите на потребителите, което ограничава възможностите за въздействие върху параметрите на търсене и предлагане и съответно поддържане на пазарно равновесие на пазарите на земеделски продукти чрез цената. Производственият процес от своя страна е пряко зависим от природно-климатичните условия, които варират силно през отделните стопански години. Значителна част от използваните производствени ресурси са с биологичен характер, а положеният труд в сектора се реализира във фактически произведена продукция с известно забавяне във времето. Посочените фактори са предпоставка за по-високи потребности на аграрния отрасъл от текущо кредитиране и завишени нива на риск, в сравнение с промишлените производства.

В резултат на спецификите на селското стопанство, конкурентоспособността му се формира при по-комплексни обстоятелства, отколкото в други отрасли. От друга страна, силната обвързаност на населението с аграрния сектор дава основание за засилване на обществената подкрепа за земеделието на съвременния етап от развитието му, която е насочена приоритетно към повишаване на конкурентоспособността на земеделските стопанства. Освен това, в селското стопанство особено внимание трябва да се обърне на се-

мейния труд и неговата роля във фамилените стопанства. Някои проучвания подчертават, че конкурентоспособността може да варира, ако стойността на собствените фактори е включена или изключена, по-специално „неплатеният“ семеен труд (Goldin, 1990; Bureau and Butault, 1992; Bureau et al., 1992; Davidova et al., 2003; Thorne, 2005; Cesaro et al., 2008 г.). При формиране на методически инструментариум за оценка на конкурентоспособността на земеделските стопанства е необходимо да се разгледа и въпросът за обществената подкрепа на отрасъла.

Много съвременни изследвания на конкурентоспособността в земеделието се базират изцяло на съвкупната факторна производителност (TFP–Total Factor Productivity) и разновидностите на този показател, като изследват конкурентоспособността на макро- и микроравнище.

Широка група автори използват разновидност на показателя за техническа ефективност – Malmquist TFP индекс. Такива са изследванията (Brümmer et al., 2002) на млечни ферми за периода 1991–1994 г. в Полша, Германия и Холандия. Други автори (Hadley, 2006; Latruffe et al., 2008) също използват технологичната промяна като базов показател за оценка на конкурентоспособността в своите изследвания на различни типове стопанства. Същият показател е използван в по-ново изследване (Fogarasi, Latruffe, 2009) за анализ на стопанства от секторите – житни, маслодайни и протеинови култури във Франция и Унгария в периода 2001–2004 г. Използването на Malmquist TFP индекс е широко използван в научната литература (Giannakas et al., 1998; Nasr et al., 1998; Latruffe et al., 2005; Zhu et al., 2008).

Друга група автори, наред с показателя съвкупна факторна производителност използват и други показатели за оценка на равнището на конкурентоспособност на земеделските стопанства. При проведено изследване (Carroll et al., 2009) на животновъдни и растениевъдни ферми в Ирландия в периода 1996–2006 г., конкурентоспособността е определена на базата на техническа ефек-

тивност и растеж на TFP. Автори (Davidova et al., 2003) базират своите изследвания на стойностите на коефициента разходи/приходи и индексите на Tornquist. Carroll et al. (2009) прилагат изменението в техническата ефективност в комбинация със съвкупната факторна производителност за изследване на животновъдни и растениевъдни земеделски стопанства в Ирландия за периода 1996–2006 г.

Частичната факторна производителност е широко разпространена при оценката на конкурентостта в земеделието. Автори (Alston et al., 2008a) изследват конкурентоспособността на няколко култури (царевица, ориз и пшеница) в развиващи се и развити държави в периода 1961–2006 г., като използват като показател темп на изменение на добивите. Производителността на земята и труда са индикатори в изследване (Alston et al., 2008) на конкурентоспособността на растениевъдството в САЩ през 1961–2006 г. Други автори (Bureau, Butault 1992) изследват конкурентоспособността на отделни сектори от селското стопанство на държави – членки на ЕС за 1984 г. посредством производствените разходи и индекси за частична производителност.

Редица автори посочват, че нивото на конкурентоспособност варира в зависимост от избрания компонент (Masters and Winter-Nelson, 1995; Wijnands et al., 2008). Споделяме мнението на авторите, които посочват, че по-добър методически инструментариум би могъл да се изгради, ако конкурентоспособността се измерва с няколко компоненти, които да се обединяват в един интегриран показател на конкурентоспособността или клъстерни наблюдения в групи, въз основа на всички компоненти (Fischer and Schornberg, 2007; Carrarese and Banterle, 2008; Wijnands et al., 2008).

Положителното в посочените становища е, че авторите използват специфични показатели, отразяващи особеностите на селското стопанство. По изказаните мнения може да се направи основна бележка, че авторите свеждат конкурентоспособността главно до ефективност от стопанската дейност, т.е. до оцен-

ка на равнището на използване на ресурсите, което не е достатъчно, за да се характеризира тази сложна, многопластова категория.

В по-нова разработка (Latruffe, 2014) е направен опит да се даде по-широко определение на разглежданата категория. Авторът дефинира конкурентоспособността на земеделските стопанства като „способността на земеделската организация (вкл. ферма) да се изправи пред конкуренцията и да бъде успешна“.

В българската научна литература също са публикувани резултати от изследване на конкурентните възможности на аграрния сектор и земеделските стопанства, проведени в Институт по аграрна икономика (Славова, Я., М. Атанасова, Цв. Ковачева, Н. Котева, Хр. Башев и др., 2011). Особено внимание заслужават разработките на авторите (Н. Котева, Хр. Башев, 2010; Н. Котева, 2016 и др.), които използват интеграционен модел за оценка на конкурентоспособността на българските земеделски стопанства след членството на страната в Европейския съюз. Защиават тезата, че за да е конкурентно, едно стопанство трябва да е ефективно, финансово осигурено, адаптивно и устойчиво.

В свое изследване друг български автор посочва, че конкурентният успех на аграрните организации се определя от притежаваните от тях конкурентни способности, които зависят от наличието и степента на осигуреност, със следните фактори: ресурсна база, състояние на производствената структура, състояние на националните пазари, свързаните и подкрепящи производства (Алексиев, 2012, с. 78).

Въз основа на проведения критичен преглед на научната литература може да се направи обобщението, че анализът на конкурентоспособността зависи от степента на агрегиране (отделен продукт, група продукти, сектор, отрасъл, икономиката като цяло), от равнището на управление (стопанство, група стопанства, типове стопанства – по размер, специализация, юридически статут), както и от това дали се отнася за регион в страната или до международния пазар.

На базата на направения преглед, конкурентоспособността би могла да се определи като способност на отрасъл „Селско стопанство“, отделно производство или земеделско стопанство успешно да се конкурират на определени пазари, за да постигнат устойчив растеж в рамките на глобалната среда. Да се конкурира, означава да се опита да спечели нещо или победи някого. Това може да бъде всяка поставена стратегическа цел на отрасъла, производството или стопанството, като увеличен пазарен дял, растящи инвестиции или нарастващ доход, постигнати посредством съревнование с другите конкуренти. В този смисъл поддържането на конкурентоспособността на земеделските стопанства е динамичен процес и съвсем не е веднъж установено състояние на пазара. Това означава, че той може да бъде оценен единствено в смисъла на неговото относително значение.

Обобщавайки достиженията на авторите, дефиницията на категорията „конкурентоспособност на земеделските стопанства“ трябва да отразява следните нейни същностни характеристики:

► Относителна величина – може да бъде оценена само по отношение на отделни или група конкуренти;

► Сложна, комплексна икономическа категория, която е свързана с цялостната дейност на земеделските стопанства в дългосрочен период. Това налага при нейната оценка да се използва система от показатели. Категорията отразява постигането на висока икономическа ефективност и финансова обезпеченост; включва адаптивност към променящите се условия на средата и пазара;

► Динамична величина – създаването на нови и устойчиви конкурентни предимства осигурява динамичен и устойчив успех на стопанствата. При промяна в потребителското търсене или друга промяна на средата, ако земеделското стопанство не се адаптира към новите изисквания, то губи конкурентните си предимства;

► Пазарна категория, пряко и неразривно свързана с конкуренцията, с удовлетворяване на потребителите, с предпочитанията им пред

други конкуренти. Оценката на конкурентоспособността се дава на пазара чрез предпочитанията на потребителите при техния избор;

► Отразява гъвкавостта и способността на земеделските стопанства да се адаптират към променящата се среда (пазарна, природна, институционална). Стопанството, за да запази конкурентните си предимства трябва непрекъснато да осигурява съответствие на вътрешните елементи на стопанството (управление, стратегии, маркетинг, организация и др.) с външната среда;

► Дълготраен характер на конкурентните предимства. Предвид дългосрочния характер, същността на конкурентоспособността се свързва с устойчивост на предприетите действия, политики, стратегии и трайност на резултатите. Използваните преди конкурентни предимства като евтина работна ръка, снижаване на разходите, специфични данъчни облекчения и др. са с нетраен характер и губят своето значение в съвременни условия. В резултат на променящата се природа на конкуренцията се търсят нови управленчески подходи, основани на знанието и иновациите за постигането на дълготрайни конкурентни предимства;

► Конкурентоспособността и ефективността са тясно свързани категории. Постигнатите високи стопански резултати в резултат на ефективното използване на ресурсите е необходимо, но недостатъчно условие за конкурентоспособност.

От проведения критичен преглед на научната литература се вижда, че все още няма прието единно становище, което ни дава основание да предложим свое работно определение за конкурентоспособност на земеделските стопанства:

Вътрешната способност на земеделските стопанства да поддържат устойчиви конкурентни предимства, осигуряващи реализация на продукцията на определени пазари, основаващи се на високи стопански резултати, непрекъснато адаптиране към промените на средата (пазарна, природна и институционална) и усъвършенстване, основано на знания и иновации.

Предимствата в предложеното определение могат да се резюмират в следните направления:

- има практическа приложимост;
- отразява основните характеристики на конкурентоспособността на земеделските стопанства;
- може да служи като основа за разработване на методическия инструментариум за оценка на равнището на конкурентоспособност на земеделските стопанства.

Литература

Алексиев, А. (2012). Конкурентни възможности на зърнения сектор. Монография. Пловдив, Академично издателство на Аграрния университет.

Данаилов, Д. (1999). Международни бизнес анализи. ИК „Люпен“, С.

Дракър, П. (2000). Мениджмънт предизвикателства през 21 век. изд. „Класика стил“, С.

Котева, Н. (2016). Развитие и конкурентоспособност на земеделските стопанства в България в условията на ОСП на ЕС. Авангард Прима, С., с. 180.

Котева, Н., Хр. Башев. (2010). Подход за оценка на конкурентоспособността на земеделските стопанства. *Икономика и управление на селското стопанство*, № 1, с. 32-44.

Лифиц, И. М. (2001). *Теория и практика оценка конкурентоспособности товаров и услуг*. М.: Юрайт-М.

Македонска, М. и др. (1997). Конкурентоспособност и фирмено управление. Технически университет, В.

Маринов, Г. (1998). Качеството на продукцията и конкурентоспособността на предприятията. *Alma mater international*, Габрово.

Маринов, Г., Велев, М., & Гераскова, О. (2008). Икономика и конкурентоспособност на предприемаческата дейност. Информа Интелект, С.

Минько, В., Кричевский, М. (2004). Качество и конкурентоспособност. Питер, Москва.

Ненов, Т. (2012). Бизнес диагностика. Варна: Наука и икономика.

Паунов, М. (1995). Стратегии на бизнеса. Дино-ИМ, С.

Петков, Л. (1994). Фактори на конкурентоспособността на земеделските кооперации. *Икономика и управление на селското стопанство*, № 6.

Портер, М. (2002). Конкуренция. Вилъямс, М.

Портьер, М. (2010). Конкурентна стратегия: Тех-

ники за анализ на индустрии и конкуренти. *Класика и стил*.

Портър, М. Е. (2004). Конкурентното предимство на нациите. София, Класика и Стил ООД.

Рибов, М. Н. (2003). *Управление на конкурентоспособността в туризма*. Тракия-М.

Сергеев, А. (2003). Конкурентоспособность российских предприятий в преддверии вступления России во Всемирную торговую организацию: направления и методы маркетинговых исследований. БСУ. Втора международна конференция „Маркетингът в ерата на глобализацията-концепции и тенденции, 15-16.5.2003, Бургас.

Славова, Я. и кол. (2011). Конкурентни възможности на аграрния сектор. ССА, ИАИ, С., с. 287.

Чанкова, Л. (2001). Повишаване на конкурентоспособността на малка фирма чрез усъвършенстване на иновационната ѝ дейност. *Механизация на машините*, № 4, с. 35-38.

Чобаницева, И. (1998). Управление на качеството и конкурентоспособност. ТУ, Варна.

Шумпетер, Й. А. (1982). Теория економического развития. Прогрес.

Alston, J. M., Andersen, M. A., James, J. S., & Pardey, P. G. (2009). *Persistence pays: US agricultural productivity growth and the benefits from public R&D spending* (Vol. 34). Springer Science & Business Media.

Arnold, H. & Feldman, D. (1986). *Organizational Behaviour*. New York, McGraw-Hill.

Avila, H. (1997). Evaluating the Competitive Position of an Industrial Firm. The George Washington University, Washington D.C.

Brignall, L., Fitzgerald, L., Johnston, R. & Silvestro, R. (1991). Performance Measurement in Service Businesses. *Management Accounting*, 69.

Brümmer, B., & Loy, J. P. (2000). The technical efficiency impact of farm credit programmes: A case study of Northern Germany. *Journal of Agricultural Economics*, 51(3), 405-418.

Bruning, E. & Locksin, L. (2000). Fundamental Elements in the Definition of Organizational Competitiveness, *Gestion* 2000.

Buckley, P., Pass, C. L. & Prescott, K. (1991). Foreign Market Servicing Strategies and Competitiveness. *Journal of General Management*, 17 (2).

Bureau, J. C., & Butault, J. P. (1992). Productivity gaps, price advantages and competitiveness in EC agriculture. *European Review of Agricultural Economics*, 19(1), 25-48.

Bureau, J.-C., Butault, J.-P., Hoque, A. (1992). International Comparisons of Costs of Wheat Production in the EC and United States, staff Report No. 9222, Economic Research Service, United States Department of Agriculture, Washington D.C.

Cesaro, L., Marongiu, S., Arfini, F., Donati, M., & Capelli, M. G. (2008). Cost of production—Definition and concept. *FP7 Project Farm Accountancy Cost Estimation and Policy Analysis of European Agriculture*.

Chursin, A. & Y. Makarov (eds.). (2015). *Management of Competitiveness: Theory and Practice*. London: Springer.

Crosby, P. (1979). *Quality of Free*, McGraw-Hill, New York.

Davidova, S., Gorton, M., Iraizoz, B., & Ratering, T. (2003). Variations in Farm Performance in Transitional Economies: Evidence from the Czech Republic 1. *Journal of Agricultural Economics*, 54(2), 227-245.

Dickson, P. R. (1992). Toward a general theory of competitive rationality. *The Journal of Marketing*, 69-83.

Edmondson, H. E., & Wheelwright, S. C. (1989). Outstanding manufacturing in the coming decade. *California Management Review*, 31(4), 70-90.

Feurer, R. & Chaharbaghi, K. (1994). *Management Decision*. Vol. 32, № 2, p. 49.

Flynn, B. B., Schroeder, R. G., & Sakakibara, S. (1994). A framework for quality management research and an associated measurement instrument. *Journal of Operations management*, 11(4), 339-366.

Galbraith, C. (1990). Transferring Core Manufacturing Techniques in High-Tech Firms. *California Management Review*, 32 (4).

Geroski, P. A., & Jacquemin, A. (1988). The persistence of profits: a European comparison. *The Economic Journal*, 98(391), 375-389.

Hadley, D. (2006). Efficiency and Productivity at the Farm Level in England and Wales 1982 to (2002). Report for the Department for Environment, Food and Rural Affairs (DEFRA), London, UK, March.

Hayes, R. H., Wheelwright, S. C., & Clark, K. B. (1988). *Dynamic manufacturing: Creating the learning organization*. Simon and Schuster.

Hill, Ch. W. L. & G. Jones. (2013). *Strategic Management: Theory*. Mason: South-Western.

Ikherd, J. & Jansen, J. (2002). Agriculture, Energy and Sustainability. *Agraria* 253. Swedish University of Agricultural Science, p. 35.

Ivanchevich, J. (1994). *Management: Quality and Competitiveness*. Burr Ridge etc., Irwin.

Ivanchevich, J., P. Lorenzi & St. J. Skinner. (1994). *Management: Quality and Competitiveness*. Burr Ridge, Boston Sydney: Irwin.

Jacobsen, R. (1988). The persistence of abnormal returns. *Strategic Management Journal*, 9.

Juran, J. & Gryna, F. (1980). *Quality Planning and Analysis*. McGraw-Hill, New York.

Kraftová, I., & Kraft, K. (2009). *The Support of Technology Development in Imperfect Competition*

(Selected Aspects Focused on Smes in the Czech Republic. *Studia Universitatis Babes-Bolyai, Negotia*, 4.

Latruffe, L. (2010). Competitiveness, Productivity and Efficiency in the Agricultural and Agri-Food Sectors. OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers, No. 30, OECD Publishing [Online]. Available from: <http://dx.doi.org/10.1787/5km91nkdt6d6-en>.

Latruffe, L. (2013). Competitiveness in the agricultural sector: measures and determinants. *Farm Policy Journal*, 11(3), 9-17.

Lawler, E. E., Nadler, D., & Cammann, C. (1980). *Organizational assessment: Perspectives on the measurement of organizational behavior and the quality of work life*. John Wiley & Sons.

Liao, J. (2005). Corporate restricting, performance and competitiveness: An empirical examination. *Competitiveness Review*, vol. 15, 1, p. 15-33.

Lipsey, R. E. & I. B. Kravis. (1987). The competitive advantage of US multinationals 1957-1984. *Banka Nazionale Del Lavoro, Quarterly Review*.

Man, T. W., Lau, T., & Chan, K. F. (1998). Conceptualization of SMEs Competitiveness: A focus on entrepreneurial competencies. In *International Council for Small Business*.

McKee, D. O., Varadarajan, P. R., & Pride, W. M. (1989). Strategic adaptability and firm performance: a market-contingent perspective. *The Journal of Marketing*, 21-35.

McKee, D. O., Varadarajan, P. R., & Pride, W. M. (1989). Strategic adaptability and firm performance: a market-contingent perspective. *The Journal of Marketing*, 21-35.

McNamee, P., & McHugh, M. (1989). Competitive strategies in the clothing industry. *Long Range Planning*, 22(4), 63-71.

O'Farrell, P. N., & Hitchens, D. M. W. N. (1989). The competitiveness and performance of small manufacturing

firms: an analysis of matched pairs in Scotland and England. *Environment and Planning A*, 21(9), 1241-1263.

Pettigrew, A. M. (1987). Context and action in the transformation of the firm. *Journal of management studies*, 24(6), 649-670.

Porter, M. (1980). *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. The Free Press, Macmillan.

Pratten, C. F. (1991). *The competitiveness of small firms* (pp. 1-261). Cambridge: Cambridge University Press.

Rumelt, R. (1992). Diversification Strategy and Profitability. *Strategic Management Journal*, 3 (4).

Tatsiopoulos, I. & Cosmetatos, G. (2002). A Productivity Theory Approach to Enterprise Performance Measurement, 6-7.6.2002, IFA Universitat Hannover Institute fur Fabrikavlagen und Logistik

Terpstra, D. E. (1994). HRM: A key to competitiveness. *Management Decisions* 32, (9), p. 10-14.

Thorne, F. S. (2005, August). Analysis of the competitiveness of cereal production in selected EU countries. In *11th EAAE Congress, Copenhagen, Denmark* (pp. 24-27).

Van de Ven, A. H. (1976). On the nature, formation, and maintenance of relations among organizations. *Academy of management review*, 1(4), 24-36.

Van Duren, M. L. & R. Westgren. (1991), Assessing the competitiveness of Canada's Agrifood Industry. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, (39).

Waring, G. F. (1996). Industry differences in the persistence of firm-specific returns. *The American Economic Review*, 86(5), 1253-1265.

Zeitz, G., Johannesson, R., & Ritchie, Jr., J. E. (1997). An employee survey measuring total quality management practices and culture: Development and validation. *Group & Organization Management*, 22(4), 414-444.